कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाको सङ्कथन विश्लेषण

देबकी थापा
परीक्षा क्रमाङ्क : ७२२८०३२/०७५
त्रि.वि.दर्ता नं. : ९-२-५९२-९-२०१०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग,
स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्रअन्तर्गतको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७६/**2019**

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोधपत्रभित्रका सामग्रीहरू कहीँ कतैबाट साभार गरिएका होइनन् । द्वितीयक स्रोतबाट लिइएका सामाग्रीहरूको सन्दर्भाङ्कन दिएर प्रस्तुत गरिएको छ । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । तसर्थ प्रस्तुत शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....

देबकी थापा

मिति : २०७६/०३/१५

Date : Jun 30, 2019

निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथौ सत्र नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाको सङ्कथन विश्लेषण' शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी देबकी थापाले मेरो निर्देशनमा अत्यन्त मिहिनेत र परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यप्रति म पूर्णतः सन्तुष्ट छु । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

उपप्रा. मुरलीधर घिमिरे

(शोध निर्देशक)

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रि. वि., कीर्तिपुर,

काठमाडौँ

मितिः २०७६/०४/०५

Date: July 21, 2019

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि.,कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षाअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथौ सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाको सङ्कथन विश्लेषण' शीर्षकमा शोधार्थी देबकी थापाले तयार पार्नुभएको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त भएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.स.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)	.....
२.	प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी (शोध विशेषज्ञ)	.....
३.	उपप्रा. मुरलीधर घिमिरे (शोध निर्देशक)	.....

मिति : २०७६/०४/२१

Date: August 6, 2019

कृतज्ञता ज्ञापन

'कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाको सङ्कथन विश्लेषण' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशाास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षाअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथौ सत्रको नेपा.शि.५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो ।

सर्वप्रथम प्रस्तुत शोधकार्यको शोध प्रस्ताव लेखन तथा स्वीकृतदेखि लिएर शोधपत्र लेखनको घडीमा आफ्नो अमूल्य समय उपलब्ध गराइ मलाई समुचित मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरो शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु उपप्रा. श्री मुरलीधर घिमिरेज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी राय सुझाव प्रदान गर्नुहुने आदरणीय विभागीय प्रमुख प्रा.डा.रामप्रसाद भट्टराईज्यूप्रति पनि म कृतज्ञ छु । अध्ययन तथा शोधकार्य लेखनको क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागका सम्पूर्ण गुरु तथा गुरुआमाहरूप्रति पनि म कृतज्ञ छु । यसै गरी यस शोधपत्रको मुख्य सामग्री 'म को हु ?' र 'जैविक खेती' निबन्धको विषयमा प्रस्ट परिदिनुहुने निबन्धकार डा.सुधा त्रिपाठीज्यू र अन्य लेखकहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो जीवनका हरेक पाइलामा साथ दिँदै उच्च शिक्षाका लागि यहाँसम्म पुऱ्याउनुहुने पूजनीय आमाबुबा देबकुमारी थापा र ज्ञानविक्रम थापालाई हृदयदेखि नमन गर्दछु । शोधपत्र लेखनकाक्रममा सामग्री र समय व्यवस्थापनमा सहयोग गरिदिने मेरा प्यारा भाइ सुनिल थापा र अध्ययनका लागि हौसला प्रदान गर्नुहुने दिदी ईश्वरी, बहिनीहरू इन्दिरा, रमा, गोमा, भाइ अनिलप्रति आभारी छु । यस शैक्षिक यात्राका क्रममा हरतरहले प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आत्मीय मित्र श्री दीपककुमार भण्डारीप्रति कृतज्ञ छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको प्राविधिक व्यवस्थापन र गाताबन्दी गरिदिनुहुने डायनामिक कम्प्युटर एण्ड फोटोकपी सर्भिस कीर्तिपुरलाई धन्यबाद व्यक्त गर्दछु ।

.....

देबकी थापा

शोधार्थी

शोधसार

प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाको सङ्कथन विश्लेषणमा आधारित भएर गरिएको हो । उक्त पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट 'म को हुँ ?' र 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त व्याकरणिक र कोशीय सम्बद्धक के कस्ता छन् र उक्त दुई निबन्ध निर्माणमा व्याकरणिक र कोशीय सम्बद्धकले निर्वाह गरेको भूमिका कस्तो छ भन्ने तीन प्रमुख समस्याको समाधान गर्ने उद्देश्यले यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि प्राथमिक स्रोतका रूपमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट 'म को हुँ ?' र 'जैविक खेती' निबन्धलाई लिइएको छ । यसै गरी द्वितीयक स्रोतका रूपमा सङ्कथन विश्लेषणका विषयमा लेखिएका पुस्तक, लेख, शोधपत्र, शोधप्रबन्ध, शोधनिर्देशकका निर्देशन, विषयविज्ञ तथा विशेषज्ञका राय सुझाव आदिको प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । शोधअध्ययनका क्रममा पूर्वकार्यको समिक्षाको सहयोगबाट सैद्धान्तिक ढाँचा निर्धारण गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक ढाँचा निरुपण गर्ने क्रममा मूलतः निगमन तथा वर्णात्मक विधिको प्रयोग र तथ्यहरूको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नका लागि अंशतः आगमन विधिको उपयोग गरिएको छ ।

विद्यालय तह कक्षा नौमा समाविष्ट उक्त दुई निबन्धको हालसम्म सङ्कथन विश्लेषण नभएकोले यो शोधकार्य सान्दर्भिक रहेको छ । सङ्कथन विश्लेषणको विषय र साहित्यिक विधाहरूको सङ्कथन विश्लेषणमा जिज्ञासु जोसुकैलाई पनि यो शोधकार्य लाभदायक सामग्री हुने हुँदा यसको उपादेयता रहेको छ । छवटा अध्यायमा विस्तारित प्रस्तुत शोधकार्यलाई उक्त दुई निबन्धमा प्रयुक्त सम्बद्धकहरूको विश्लेषण र यी प्रयुक्त सम्बद्धकले निबन्ध निमार्णमा निर्वाह गरेको भूमिका प्रस्तुतमा मात्र सीमाङ्कन गरिएको छ ।

शोधकार्यको आधारमा उक्त दुई निबन्धको विषयगत प्रकृतिअनुसार सम्बद्धकको प्रयोग सम्बद्धकका भेद उपभेदअनुसार फरक फरक रहेको पाइन्छ । जसमा 'म को हुँ ?' निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धकको सन्दर्भनअन्तर्गत व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको अत्यधिक प्रयोग र क्रियात्मक प्रतिस्थापन अत्यन्त न्यून रहेको कुरा प्रस्तुत भएको छ भने 'जैविक

खेती' निबन्धमा क्रियात्मक लोप र विपरीतार्थक संयोजन अत्यन्त कम प्रयोग भएको देखिन्छ । दुबै निबन्धमा कोशीय सम्बद्धकको स्थितिलाई हेर्दा पुनरुक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्तिको प्रयोग अत्यधिक भएको देखिएको छ । यसै गरी 'म को हुँ ?' निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धको प्रयोग बढी भएको र 'जैविक खेती' निबन्धमा कोशीय सम्बद्धकको सङ्ख्या बढी रहेको पाइन्छ । साथै 'म को हुँ ?' निबन्धमा कुल सम्बद्धक ७३८ वटा र 'जैविक खेती' निबन्धमा कुल सम्बद्धक ६२८ वटा रहेका छन् । समग्रमा दुबै निबन्धमा प्रयुक्त व्याकरणिक र कोशीय सम्बद्धकले निबन्धलाई सुसंरचित र सम्बद्ध तुल्याउँदै निबन्ध निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

विषय सूची

पृष्ठ

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्या कथन २

१.३ अध्ययनको उद्देश्य ३

१.४ शोधको सान्दर्भिकता र उपादेयता ३

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन ४

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा ५

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा ७

२.१.१ पुस्तक तथा लेखको समिक्षा ७

२.१.२ शोधकार्यको समिक्षा १०

२.२. सैद्धान्तिक ढाँचा १३

२.२.१. सङ्कथनको परिचय १३

२.२.२. सङ्कथन विश्लेषणको परिचय १४

२.२.३. सङ्कथनका प्रकार १५

२.२.३.१. कथ्य सङ्कथन १६

२.२.३.२. लेख्य सङ्कथन १६

२.२.३.३. साङ्केतिक सङ्कथन १७

२.२.४. सङ्कथनका तत्त्वहरू १८

२.२.४.१. प्रस्तोता १८

२.२.४.२. बेद्धा १८

२.२.४.३. मार्ग/माध्यम १८

२.२.४.४. सूचनाको स्वरूप १९

२.२.४.५. विषय/शीर्षक १९

२.२.४.६. कोड १९

२.२.४.७. परिवेश १९
२.२.५. सङ्कथन विश्लेषणका पद्धतिहरू २०
२.२.५.१. ऊर्ध्वगमन पद्धति २०
२.२.५.२. अधोगमन पद्धति २१
२.२.५.३. अन्तर्क्रियात्मक पद्धति २१
२.२.६.सङ्कथनका युक्तिहरू २२
२.२.६.१. सम्बद्धक (कोहेजन) २२
२.२.७. कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट दुई निबन्धको परिचय ३१
२.२.८. निष्कर्ष ३२

अध्याय तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१. पृष्ठभूमि ३३
३.२. जनसङ्ख्या र नमुना छनोट ३३
३.३. सामग्री सङ्कलनका स्रोतहरू ३४
२.३.१. प्राथमिक स्रोत ३४
२.३.२. द्वितीयक स्रोत ३४
३.४. तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण ३४

अध्याय चार

कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाका व्याकरणिक सम्बद्धक

४.१. पृष्ठभूमि ३७
४.२. 'म को हुँ ?' निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धक ३७
४.२.१. सन्दर्भन ३७
४.२.१.१.व्यक्तिवाचक सन्दर्भन ३८
४.२.१.२.दर्शक सन्दर्भन ४५
४.२.१.३.तुलनात्मक सन्दर्भन ४६
४.२.२.प्रतिस्थापन ४८
४.२.२.१. नामिक प्रतिस्थापन ४८

४.२.२.२.क्रियात्मक प्रतिस्थापन ४९
४.२.२.३. उपवक्यात्मक प्रतिस्थापन ४९
४.२.३. लोप/विलोपन ५०
४.२.३.१. नामिक लोप ५१
४.२.३.२. क्रियात्मक लोप ५२
४.२.३.३. उपवाक्यात्मक लोप ५३
४.२.४. संयोजन ५४
४.२.४.१. योगात्मक संयोजन ५४
४.२.४.२. विपरीतार्थक संयोजन ५८
४.२.४.३. कारणात्मक संयोजन ५९
४.२.४.४. कालिक संयोजन ६१
४.३. 'जैविक खेती' निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धक ६४
४.३.१. सन्दर्भन ६४
४.३.१.१. व्यक्तिवाचक सन्दर्भन ६४
४.३.१.२. दर्शक सन्दर्भन ६६
४.३.१.३. तुलनात्मक सन्दभर्न ६७
४.३.२. प्रतिस्थापन ६८
४.३.२.१. नामिक प्रतिस्थापन ६९
४.३.२.२. क्रियात्मक प्रतिस्थापन ७०
४.३.२.३. उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन ७०
४.३.३. लोप/विलोपन ७२
४.३.३.१. नामिक लोप ७२
४.३.३.२. क्रियात्मक लोप ७३
४.३.३.३. उपवाक्यात्मक लोप ७३
४.३.४. संयोजन ७४
४.३.४.१. योगात्मक संयोजन ७५
४.३.४.२. विपरीतार्थक संयोजन ७७
४.३.४.३. कारणात्मक संयोजन ७८
४.३.४.४. कालिक संयोजन ७९

४.४. कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध निर्माणमा व्याकरणिक सम्बद्धकको भूमिका ८१

अध्याय पाँच

कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाका कोशीय सम्बद्धक

५.१. पृष्ठभूमि ८३
५.२. 'म को हुँ ?' निबन्धमा कोशीय सम्बद्धक ८३
५.२.१. पुनरुक्ति ८३
५.२.१.१.पुनरावृत्ति ८३
५.२.१.२. पर्यायवाची ८९
५.२.१.३. विपरीतार्थी ९०
५.२.१.४. समावेशी-समावेश्य ९१
५.२.१.५. अङ्गी-अङ्ग ९२
५.२.२. सन्निधान ९३
५.३. 'जैविक खेती' निबन्धमा कोशीय सम्बद्धक ९४
५.२.१. पुनरुक्ति ९४
५.३.१.१. पुनरावृत्ति ९५
५.३.१.२. पर्यायवाची ९९
५.३.१.३. विपरीतार्थी १००
५.३.१.४. समावेशी-समावेश्य १०१
५.३.१.५. अङ्गी-अङ्ग १०२
५.२.१. सन्निधान १०३
५.३. कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्धहरूको निर्माणमा कोशीय सम्बद्धकको भूमिका १०५

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१. सारांश १०७

६.२. निष्कर्ष १०९

६.१. उपयोगिता १११

५.२.१. नीतिगत उपयोगिता १११

५.२.१. प्रयोगगत उपयोगिता ११२

सन्दर्भ सामग्री सूची

परिशिष्ट

शोधार्थीको व्यक्तिगत विवरण

तालिका सूची

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ
१	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त सन्दर्भन सम्बद्धकको समग्र अवस्था	४७
२	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त प्रतिस्थापन सम्बद्धकको समग्र अवस्था	५०
३	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त लोप सम्बद्धकको समग्र अवस्था	५४
४	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त संयोजन सम्बद्धकको समग्र अवस्था	६३
५	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त व्याकरणिक सम्बद्धकको समग्र अवस्था	६३
६	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त सन्दर्भन सम्बद्धकको समग्र अवस्था	६८
७	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त प्रतिस्थापन सम्बद्धकको समग्र अवस्था	७१
८	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त लोप सम्बद्धकको समग्र अवस्था	७४
९	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त संयोजन सम्बद्धकको समग्र अवस्था	८०
१०	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त व्यकरणिक सम्बद्धकको समग्र अवस्था	८०
११	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त पुनरुक्ति सम्बद्धकको समग्र अवस्था	९२
१२	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त कोशीय सम्बद्धकको समग्र अवस्था	९४
१३	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त पुनरुक्ति सम्बद्धकको समग्र अवस्था	१०२
१४	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त कोशीय सम्बद्धकको समग्र अवस्था	१०४
१५	'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त सम्बद्धकको समग्र अवस्था	१०४
१६	'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त सम्बद्धकको समग्र अवस्था	१०५